

גנוזות

רבינו סעדיה גאון זלה"ה

ספר קורות הזמן [פרק ג]

בעריכת הרב ישי רונן

פרק זה מצטרף לשני הפרקים שפורסמו בגליונות הקודמים (רכח, רל), אשר בהם הובא לראשונה תרגום ספר קורות הזמן ללשון הקודש, עם הערות וביאורים והשוואה לשאר כתבי רס"ג. לפרק א' הוקדם מבוא מקיף לחיבור זה ובירור אודות בעלותו של רבינו סעדיה עליו, ואשר חיברו באחרית ימיו בהיותו בן 44 בשנת ד'תרפו (926).

שוב לשאלת ייחוס החיבור לרס"ג:

רואה אני צורך לדון שוב בשאלת בעלותו של רבינו סעדיה על חיבור זה, מכח קלא דלא פסיק שיצא עליו וכדלהלן.

פרופ' משה צוקר פסק נחרצות שחיבור זה אמנם יצא מחוגו של רס"ג, אך לפי דעתו הוא לא יצא מתחת ידו במתכונת זו כפי שהוא הגיע לידינו, וזאת משום - כך טען - שרס"ג בכל חיבוריו מציין ומזכיר את חיבוריו האחרים או שמציין מחיבוריו האחרים אליהם, ובהיות שבחיבור זה אין ציון לאחד מחיבוריו האחרים, וכן אין איזכור שלו בשאר כתביו אות היא שאינו שלו (דברים אלו מסר לי בשמו פרופ' חיים מיליקובסקי ששוחח עמו ארוכות על אודות זה, והזכיר זאת בקצרה בפירושו לסדר עולם עמ' 15 הערה 71).

והנה מלבד שקיי"ל 'לא ראינו אינה ראייה', ועדיין לא הגיעו לידינו כל חיבורי רס"ג אף מאלו שנודע לנו שמעם, בשביל לקבוע מסמרות בדרכו של רס"ג בעריכת כל חיבוריו, עוד זאת מצינו כמה חיבורים - אשר אין חולק על ייחוסם הוודאי לרס"ג, אשר לא בא זכרם בשאר כתביו ואף בהם אין ציון, מהם יש למנות את חיבוריו 'מילות המשנה', ספר הגלוי, ספר האגרון, פירושו לסידור התפילה ועוד. ואשר ינסה לפרוך את ייחוסם של חיבורים אלו לרס"ג מכח טענה זו, אך לפתי יחשב.

לא הייתי מתייחס לטענה זאת אילמלי יצאה מפי מי שהוחזק כגדול חוקרי תורת רס"ג, ואשר אף היום ישנם הדים לטענה זאת מפי מומחים שונים.

זיהוי קטעי גניזה חדשים:

מעיון מחודש בקטלוג הספרייה הלאומית בירושלים נמצא שישנם קטעי גניזה רבים תחת רשומה כללית של חיבורים גיאוגרפיים מבלי זיהוי של כל קטע לאיזה חיבור הוא שייך, ועתה מתברר שקטעים רבים מהם הינם מספר קורות הזמן [רובם מפרק ה'], ולא זאת בלבד אלא שמשם עלה שהיה טופס מקוצר של החיבור (סימנו

במהדורה ד). למותר לציין את חשיבותם של קטעים אלו, שקדומים הם לכת"י השלם של החיבור [שעליו מתבססת המהדורה] במאות שנים, ומקטעים אלו עולה במקומות רבים גירסא דווקנית יותר. עוד עולה מקטעים אלו, שהגיעו לידינו שמונה טפסים של החיבור, מה שמעיד על תפוצתו הרבה בימים אלו.

גם הפעם אקבע ברכה להני תרי צנתרי דדהבא ר' עזרא קרח נר"ו שהואיל להגיה את כל התרגום ולהאיר עיני במקומות רבים, ולר' נסים סבתו נר"ו שנענה לי והשיב באורך רוח על שאלותי מאוצר ידיעותיו, יהי שלוח בחילם כל הימים לעולמים.

להלן מספרם של שני קטעים חדשים משני טפסים שונים השייכים לפרק ג' המתפרסם כאן, השינויים הובאו בהערות.

11 קמברידג' T-S Ar. 27.26 פרק ג.

17 קמברידג' T-S NS 98.38 פרקים ג - ד.

כתאב אלתאריך

ואלקסם אלתאלת מלך ולד אברהים אל'י אן ולד מוסי עליהם אלסלאם גמלתה ת"פ ס'.

תפצילתה מלך ולד אברהים אל'י אן ולד אסחק ק' ס'. תם כאן מן אלתואדת פי הדה אלסנין מא תאכר.

אמא פי אלסנה ר' מן עמר אברהים פאן אלנמרוד אלקאה פי אלתון פכלצה גל גלאלה, ודלך בעד מא כאן חבסה י"ג ס'.

ופי אלסנה אלמ"ח שתת אללה אלקום אלצאלמין אלדי בנו אלברג בעד מא חד ברגהם ופרק¹ לנתהם בעד מא כאנת לנה ואחדה חתי אנבסמו פי אלארץ ותפרקו כמא חכם אללה עליהם. ודלך אלמצלח להם לינפרון פי כל אקלים מן האיה' אלפלך ותאליה פאנהם יסבחון אללה עז וגל סבהאנה ולילא תנקטע אקואת אדוואכל מן אנתמאעהם בסכאן אלכוארג אל'י אן תנאולוהא ולינתמע להם מגלכ כל בלד מן קות ומתמר ועלאג פפי ענפואן² תפרקהם עמרו הדה אלמרן אלתי נחן שאהרונהא.

פמן בני יפת בן נוח גמר עמר מדינה' אלתרך, ומאנוג עמר בלד יאנוג, ומדי עמר בלד חמדאן, ויון עמר בלד אתיניה מן בלאד אליונאן, ותובל עמר בלד אלצין, והו רגל גיר תובל אלדי אנשא אלצנאיע. ומשך עמר בראסאן, ותירס עמר פארס, ואשכנו עמר בלד אלסכאלבה, וריפת עמר בלד אלברגאן, ותוגרמה עמר בלד פרנה, ואלישה עמר אלמציעה, ותרשיש עמר טרסוס, וכתים עמר קברס, ודודנים עמר אדנה.

ומן בני שם בן נוח עליהם עמר כוסתאן, ואשור עמר נינוה ואלתרבה ואלאבלה ואלמדאין, וכאן חנינד מא בין נינוה ואלמדאין ומא בין אלמדאין ואלאבלה לא עמארה פצארת אלמדאין מתוססה בינהמא. וקחטאן מן אולאד ארפכשאד עמר אלימן ודלך אנה אבי פלג אבן הוד, ולוד עמר בלד לודא, וארם עמר ארמן, ועין עמר אלנושה, וחול עמר אלוהה, וגתר עמר בלד אלגראמקה, ומשך עמר בלד אלמוש.

ומן בני חם בן נוח רגל יקאל לה כוש ולד לה אבן יקאל לה סבא עמר בלד סבא, וחויילה עמר בלד זויילה, וסבתכא עמר בלד אלזואה, ורעמה עמר בלד אלקאקו וקד תסמי גאנו, וסבתא עמר בלד אלדסדס וקד תסמי אלתזוגו, ושבא עמר מדינה מן אלנהד, ודרן עמר בלד אלתאסה, ואלנמרוד בן כוש עמר באבל ואלברס³ וכסבר ונפר. ורגל יקאל לה מצר עמר אכמים ואלבהנסא ואלהרב⁴ ואלפרמא ואלבימא ותנים ופלסשין ודמיאט. ורגל יקאל לה כנען עמר בלד אלשאם ובעין אלסאחל⁵ מן אלבחר.

ופי סנה ע' לאברהים אמרה אללה באלכרוג מן בלדה' כותי אל'י בלד אלשאם פכרג הו ואבוה תרח ושרה זוגתה ולוש אבן אכיה פלמא וצלו אל'י חראן מכלו בהא ה' סנין טאב ליוצי אלבלד לתרח פאקאם פיה אל'י אן מאת פכאנת⁶ מדה מקאמה בהא בעד כרוג אברהים מנהא ס' ס', לאן גמיע עמרה כאן ר"ה סנין.

פכרג אברהים ומן מעה וצארו אל'י בלד אלשאם וזה ע"ה סנה פואפו אלנוע פיה פשאר⁷ אל'י מצר ואקאם פיהא תלאת אשהר אל'י אן אנכסר דור אלנוע ורגנו אל'י אלשאם פלמא וצל פארקה לוש וסכן פי סדום ועמורה ואקאמו פיהא ואברהים סכן פי חברא.

1 ופרק] כצ"ל, ובא ופרקה.

2 פפי ענפואן] כצ"ל, ובא פ'פ' ענפואן.

3 ואלברס] כצ"ל, ובא ואלכרס.

4 ואלהרב] כצ"ל, ובא ובלהרב.

5 אלסאחל] כצ"ל, ובא אלסאחל.

6 פכאנת] א פכאנה.

7 - פסאר.

ופי סנה ע"ו אקבל אליהם ד' מלך מן אלשרק והם אמרפ' ואריוך וכדרעמר ותדעל פחארבו אהל סרם פטפרו בהם וסבו לזוט מעהם, פלמא אנתהי אלכבר אדי אברהים כרג כלפיהם⁸ ומעה ש"ח פנצרה אללה עז וגל עליהם וארתגע כל מא אכדוה ורדה עלי אצחאבה ולם ילתמס בשי מנה. ורד לזוט אלי מכאנה ומעה גמיע מאלה.

ופי סנה פ"ה קאלת שרה לאברהים הולא תראני קד מנעת מן אלולד קד אדנת לך פי אכד הגר ודלולך עליהא לעל אן אדא להא ולדא וקבל מנהא פאכד האגר ודלל עליהא פחמלת וולדת⁹ לה אבנא ואסמאה אסמעיל והו אבן פ"ו¹⁰ מן עמרה.

ופי סנה צ"ט מן עמרה אמרה אללה באלכתאנה פאכתתן הו ואסמאעיל אבנה וכאן לה י"ג סנה ואכתתן כל רגל פי חאשיתה.

ופי תלך אלסנה אקלב אללה סדום בעד אן בליץ לזוטא וזוגתה ואבנתיה מעה במלאך וקאל להם לא ילתפת מנכם אחד פלם תצבר וזוגתה פאלתפתת פנפת מכאנהא.

פקד תבין אן גמיע מא עמרה סדום נ"א סנה. ופי סנה אלק' ולדת שרה לאברהים אסחאק, פכתנה אבן ח' איואם. ומנר ולד אס' אלי¹¹ אן ולד יעקוב ס' סנה ואלעוין מעה וכאנא תומין.

וכאן פי סנה אלכ"ו מן עמר אסחאק אד קאל אללה לאברהים תכד אבנך וחידך תקרב בה עלי בעין אלגבאל, פאכדוה ועעד בה אלי בעין אלגבאל ליקרבה¹² פעלם אללה מאעתהמא פאצוהר להמא כבשא פפדאה בה.

ופי תלך אלסנה ולדת רבקה לבתואל בן נחור אכי אברהים אלתי תווג בהא אסחאק פכאן להא פי וקת אל תוויג י"ד סנ', ופי סנ' אלל"ז מן עמרה אסחק תופי שרה ודלך אנהא ולדת אסחק וקד מצא להא מן אלעמר צ' סנ', [ג עמוד 1] וכאן גמיע עמרהא ק"ב סנ'.

ופי סנה אלמ' תווג ברבקה¹³ פאקאם מעהא כ' סנה ולם תלד לה פדעי רבה¹⁴ פאנאבה וחמלת פי סנה כ' ¹⁵ פולדת¹⁶ אלעוין ויעקב. ובעד תוויג אסחק תווג אברהם¹⁷ קטורה פולד לה זמרן ויקשן ומדן ומדין וישבק ושוח.

ומנר ולד יעקב אלי אן ולד לה אל[י"ב בנין פ"ד] סנה¹⁸.

ופי אלסנה אלמ"ו מן עמרה תופי אברהים וקד צאר לה מן אלסן¹⁹ קע"ה סנ'.

ופי תלך אלסנה אשתרי מן אלעוין מרתבתה²⁰.

ופי סנה אלע"ו כרג אלי חראן אלי לבן כאלה בן בתואל פאקאם ענדה ז' סנין, אלי אן תווג באלד' נסוה²¹, ואסמאהן ליאה ואמתהא אסמהא בלהא, ורחל ואמתהא אסמהא זלפא²² וז' סנין אלי אן ולד אלי"א סבט ואסמאום ראובן ושמעון [לוי יהודה יששכר ובלון ודינה מן לאה דן ונפתלי] [ג עמוד 2] מן בלהא גד ואשר מן זלפה יוסף²³ ובנימין מן רחל²⁴ וז' סנין ירעא גנמה חתי כסב מא צנע אללה לה עז וגל.

8 כלפיהם] כצ"ל, ובא כלבהם.

9 וולדת] כצ"ל, ובא וולד.

10 פ"ו] כצ"ל, ובא פ"ז.

11 אלי] כצ"ל, ובא אלא.

12 ליקרבה] כצ"ל, ובא ליקרב.

13 ברבקה] א ברפקה.

14 פדעי רבה] א שי פדעי אלי רבה.

15 פי סנה כ'] א ליתא.

16 פולדת] א וולדת לה.

17 אברהים] א אברהים.

18 בא ליתא משפט זה, ובמקומו נכתב: ומנר ולד לה אלי"ב ולד והם ראובן שמעון לוי יהודה יששכר זבולון דינה הם אולאד מן לאה. מן בלהא אמת רחל דן נפתלי. מן זלפה אמת לאה גד אשר. מן רחל יוסף בנימין. ולדו לה פי י"ד סנ', ע"כ. תרגום: וכשנולדו לו שנים עשר הילדים - והם ראובן שמעון לוי יהודה יששכר זבולון דינה הם נולדו מלאה, מבלהא שפחת רחל דן נפתלי, מזלפה שפחת לאה גד אשר, מרחל יוסף בנימין - הם נולדו לו בארבע עשרה שנה. ע"כ. וערוב דברים יש כאן.

נראה שלכאן שייך מה שכתב רבינו לעיל: "ומאז שנולד יצחק עד שנולד יעקב ועשיו עמו - ששים שנה, והם היו תאומים". שכאן מורגש החסרון במשפט המתאר את תחילת תולדות חיי יעקב.

19 אלסן] א אלעמר.

20 אשתרי מן אלעוין מרתבתה] א אשתרי אלעוין מרתבה מן יעקב.

21 נסוה] א נשא.

22 ליאה ... זלפא] ג ליה ורחל וזלפה ובלהא.

23 הושלם ע"פ א.

24 וז' ... רחל] א וז' סנין אכר תכמל לה י"א ולד. תרגום: ושבע שנים לאחר מכן היו לו סך אחד עשר ילדים.

תם אחי אלה אליה²⁵ פי ארגוע פרנע ווצל²⁶ אלי חברא מוצע אסחק אביה בעד סנתין ואקאם פי מוצע יקאל לה סכות י"ח שהר. ופי מוצע יקאל לה בית אל ו' אשהר, יקרב ויעבר רבה פכאן לאסחק פי וקת²⁷ רנע יעקב קנ"ט סנה.

ומנר ודר אלאסבאט²⁸ ואלי אן צאר יעקב אלי מצר מ"ו סנה לקי ואפא²⁹ אביה פי סנה ט"ו מנהא אלתי הי סנה' צ"ט לעמר³⁰ יעקב.

ופי תלך אלסנה סמאה³¹ אלה אסראיל וולד לה אלאבן אל"ב פסמאה בנימן³² וצארו³³ אלאסבאט י"ב.

ופי תלך אלסנה³⁴ תופית רבקה ולהא קל"ג סנה. ותופית³⁵ רחל³⁶ ולהא ל"ו³⁷ סנה.

ופי אלסנה אל"ב ד מן הדה אלמ"ו סנ' והי אלסנה י"ז מן עמר יוסף ראי יוסף מנאם וכאן י"א³⁸ כוכבא ואלישמש ואקמר סאנדין לה פאכדוה אכותה ובאעוה לקום פצארו בה אלי מצר ובאעוה איצא לפושיפר קאיד פרעון פאקאם פי מנולה י"ב שהר.

תם ראורתה וונה אלקאיד עלי נפסהא³⁹ פאעתיסם ענהא וכדבת עליה אלי אן חסם ומכלת פי אלסנ' י' סנין אלי אן ראי אלסאקי ואלכבאו תלך אלחלמין פאנועו פאלקו אלמנאמין עלי יוסף פפסרהמא להמא אלכבאו בסעובה ואלסאקי בכיר. פעהד אלסאקי אן ידברה לפרעון, פאנסיה סנתין אלי אן ראי פרעון רויא אלבקר ואלסנאבל, פדברה אלסאקי ואכרנה, וכא' לה מן אלעמר ל' סנה.

ופי דלך אלסנה תופי אסחק ועמרה ק"פ סנה. ופיהא אסתוור יוסף עלי מצר.

ומן דלך אלוקת ואלי אן צאר יעקב אלי מצר ט' סנין, מנהא ו' סני אלשבע, וסנתין מן סני אלנע והי בקיה אלמ"ו סנה. וכאן ליעקב פי אלסנה אלתי צאר פיהא אלי מצר ק"ל סנה, וכאן אהל ביתה ע' נפס.

ומד צאר אלי מצר ואלי אן ודר מוסי על אלס' ק"ל, הי אלסנה אל"י צאר פיה אלי מצר.

ולמא מצי בעד דלך י"ז סנה תופי יעקב ועמרה קמ"ז סנה. פכאף אכזה יוסף מנה פקאלו לה אן אבאך אוצי באן תנפר דנב אכותך פאנך הם⁴⁰ עבד אלה אלהא אביך, פכבא יוסף וקאל להם לים תחתאנו אלי דלך פקאבלהם באלכיר ען מא עמלו בה.

ופי סנה אפ' מן הדה אלסנן תופי יוסף. ולה ק"י סנין ופי סנה' צ"ד תופי לוי ולה קל"ז סנה. ומן דלך אלוקת אבתרי [ד' עמוד א] פרעון אללעין פי אסתעבאד⁴¹ בני אשראיל.

ופי⁴² סנה' קב"ד⁴³ ולדת⁴⁴ מרים לעמראן בן קהת בן לוי⁴⁵ ופי סנה' קב"ז⁴⁶ ודר לה הרון ופי סנה' ק"ל ודר לה מוסי עליהם אלס'. פדלך מנד ודר אברהים אלי אן ודר מוסי ת"כ סנה⁴⁷.

25 אליה א ליתא.

26 ווצל א ליתא.

27 וקת א ליתא.

28 אלאסבאט א אלאצבאט.

29 ואפא א ליתא. ובג במקום המילה 'לקי' ישנו קרע.

30 לעמר א ללעמר.

31 סמאה א אסמאה.

32 בנימן ג בנימין.

33 פצארת א סראת.

34 אלסנה ג אלסנת.

35 ותופית א ותופיה.

36 עד כאן ג.

37 ל"ו כצ"ל, ובא ל"ה.

38 י"א כצ"ל, ובא י"ב.

39 עלי נפסהא נויבאוור הגיה: ען נפסה.

40 פאנך הם כצ"ל, ובא פאנך והם, ותרגומו: והנך והם. ומכיון שבתורה מפורש שדיברו רק על עצמם ולא כללו את יוסף, ע"כ יש להגיה כנ"ל.

41 פרעון אללעין פי אסתעבאד ד' 1 פרעון יסתעבד.

42 ופי א ומן.

43 קכ"ד כצ"ל, ובא קנ"ד.

44 ולדת א וולד.

45 לעמראן בן קהת בן לוי ד' 1 ליתא.

46 קכ"ז כצ"ל, ובא קנ"ז.

47 פדלך ... סנה ד' 1 [ו]דלך אלי אן וולד מש[ה] ... משה.

ופי⁴⁸ וסמ היה אססנין בעד מציר יוסף אלי⁴⁹ מצר ולד איוב אלנבי, והו רגל מן ולד⁵⁰ עיין בן נחור⁵¹ אכי אברהים, וכאן גמיע עמרה ר"י סנין, מנהא ע' סנה קבל אבדיו⁵² אלדי אמתחן בת, וק"מ סנה בעדה. ודלך למא שכר אללה לה חסן צברה רד אליה נעמתה ואתא בה פינתהי אכר סניה היה אלי אן קרב נבוה' מוסי ער' אלס'.

ספר קורות הזמן

פרק ג'

והפרק השלישי מאז שנולד אברהם ועד שנולד משה עליהם השלום, סך הכל ארבע מאות ושמונים שנה.

פירוטם, מאז שנולד אברהם ועד שנולד יצחק מאה שנה⁵³. ולהלן יובא מה שאירע מן המאורעות בשנים הללו.

הנה בשנת השלשים⁵⁴ לחיי אברהם השליך אותו נמרוד בכבשן והצילו ה' יתגדל כבודו,⁵⁵ וזה היה לאחר שכבר חבשו שלש עשרה שנה⁵⁶.

48 ופי' ד 17 פי.

49 אלי' א אלא.

50 ולד' ד 17 ליתא.

51 בא נוסף בטעות: בן.

52 מכאן עד סוף הפרק נשמט בד1.

53 בראשית (כא ה): וְאַבְרָהָם בֶּן מֵאָת שָׁנָה בְּהוֹלֵךְ לוֹ אֶת יִצְחָק בְּנוֹ.

54 לא מצינו בחז"ל איזכור מפורש למנין שנים אלו, אך נראה שזהו החישוב שהביא את רס"ג למנין זה: בן שלוש הכיר אברהם את בוראו (נדרים לח:): שלוש עשרה שנה נחבא ע"י אביו במערה (פדר"א פכ"ו), ושלוש עשרה שנה נחבש ע"י נמרוד בבית האסורים (כפי שכתב להלן) הרי שעברו עשרים ותשע שנה, ובשנת השלושים יצא מבית האסורים והושלך לכבשן.

וביאור הדברים דרך לאחר שהחל אברהם לשוטט בדעתו בגיל שלש שנים והחל להכיר את בוראו (וכדברי הרמב"ם ע"ז א ג: כיון שנגמל איתן זה, התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן) נתעורר הצורך להחביא אותו מאימת המלכות (ולא ס"ל שגדולי המלכות ביקשו להורגו מיד בלידתו), לאחר שלש עשרה שנה יצא מהמחבוא, ועתה נתפס ע"י נמרוד ונחבש שלש עשרה שנים נוספות, ודברים אלו מפורשים בפיוטו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי שכתב: שבע שנים נחבש במקום, ושלוש שנים במקום, ושלוש עשרה במקום (קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה כרך ב', סדר לשבועות [יג], עמוד קז). הרי שגם נחבא במערה וגם נחבש ע"י המלכות, ואמנם ר' שלמה סולימן נקט כהבבלי שאברהם נחבש רק עשר שנים, ורבינו כתב לקמן בהדיא שנחבש שלש עשרה שנה.

בחישוב זה תתישב קושית הרד"ל בפירושו לפדר"א (אות ז) שהקשה היאך הכיר אברהם את בוראו בגיל שלש שנים, שהרי מפורש ברמב"ם ששוטטות זו באה לו מכח ראיתו את הגלגלים וכוכבי השמים שמהם התעורר לחשוב על הבריא, ואם באותה העת ישב במערה כיצד יכל להביט לשמים ולראות אותם, ע"ש שכתב ליישב בדוחק. ולדברי רבינו זה מבואר שאכן נחבא רק בגיל שלש, ועד אז הספיק לראותם ולשוטט בדעתו, ושלמות דעתו באה לו בגיל מאוחר יותר עד שהיה מוכן למסור נפשו על כך, ודבר זה יתכן אך למי שהתאמתה אצלו צדקת דעתו ברמה מושלמת, וכפי שקבע הרמב"ם (שם) שבגיל שלש התחיל לשוטט ו"בן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו". וכעין ראיה לכך ניתן למצוא בספר יצירה (נוסח רס"ג פ"ח ה"ה): וכשהבין אברהם אבינו וצר וצירף וחקר וחשב ועלה בידו, נגלה עליו הקב"ה וקרא עליו המקרא הזה בְּטָרְם אֶצְרֶךָ בְּטָטֶן יִדְעָתֶיךָ וּבְטָרְם תֵּצֵא מִרְחֶם הַקִּדְשִׁתֶּיךָ נָבִיא לְגוֹיִם נִתְתִּיךָ, ועשאו אהבו וכתר לו ברית ולזרעו עד עולמי עד, ע"כ. הרי שנתנבא אברהם בזמן שהתאמתה אצלו אמונתו, וקרוב הדבר שהיה זה לאחר גיל שלש וכמבואר.

55 כדאיתא בבראשית רבה (פרשה לח אות יג) באורך כל המעשה של ויכוח אברהם עם נמרוד עד שהלה השליכו לכבשן האש (וראה עוד שם לט ח). והביא רבינו דברים אלו בפירושו לספר יצירה (פרק שמיני הלכה ה עמוד קמא-קמב). וראה עירובין (נג.) פסחים (קח.).

וכתב רבינו בפירושו לספר בראשית (י א-ח): והגיע לנו בקבלה... שהעיר כותי רבא נקראה אור כשדים על שם הכבשן שהציתו לאברהם והשליכוהו בו, והשי"ת הציל אותו. וראיה לדבריהם, כי התנורים וחיצי אש

ובשנת הארבעים ושמונה⁵⁷ פיזר ה' את חבורת הרשעים אשר בנו את המגדל לאחר שהרס⁵⁸ את מגדלם, וחילק את שפתם לאחר שהיתה שפה אחת, עד שהתפשטו בארץ ונפרדו⁵⁹ כמו שגזר עליהם ה'. וזה היה הטוב ביותר להם להיות מושגחים בכל אקלים

נקראים בשם זה; כנא': אֲשֶׁר אֹר לֹ בְצִיּוֹן וְתָנוּר לֹ בִירוּשָׁלַיִם (ישעיה לא ט), ואומר: אֵין גַּחְלֵת לַחֲמָם אֹר (שם מז יד), ואומר: חֲמוּתִי רָאִיתִי אֹר (שם מד טז), ואומר: לָכֵן בָּאוּר אֲשָׁכֶם (שם נ יא). וכה פייט יניי (מחזור פיוטי רבי יניי, קרובות לספר בראשית, קרובה י אות ו): בכולם נאמן לב לך מצאתי, לכן בכבשן אש לך נמצאתי. ועוד כתב שם (אות ז): גיוויך אשר מאש נחסף. ושם (קרובה יב אות ז): שכוך - באש אשר באת, הרבה מאד - בגירים אשר דיבקתה. וכפי שתרגם רבינו: אֹר פְּשָׁדִים - כבשן הכשדיים. וראה עוד בערוך השלם ערך כרדו. וכתב ר' אברהם אבן עזרא (פירוש שני, בראשית יא כח): וקדמונינו אמרו שהשליך אברהם אבינו בכבשן האש. ולא נזכר זה בכתוב, ואם היא קבלה נקבל כדברי תורה.

56 בחז"ל מפורש שמאסרו ארך עשר שנים, שכן אמרו במדרש החפץ (פרשת נח עמוד קטו): באותה שעה צוה המלך וחבש אברהם עשר שנים שלש בקרדי ושבע בכותי, ולקח כל ממונו, והיו הכל מתנדבין עצים כדי שיעשו לו מדורה שלאש, ועשו לו מדורה והשליכוהו לתוכה ולא נגעה בו גחלת ולא שלהבת. וכ"ה בבבלי (ב"ב צא). בקיצור, ובמדרש הגדול, ובפרקי דר"א (פרק כו), ובכל המקורות הנ"ל כתוב שנחבש עשר שנים, וכך הוא בכל עדי הנוסח של התלמוד שם.

ומצינו במדרש מעשה אברהם אבינו (א', נוסח שלישי) שכתב קרוב לדברי רבינו, וז"ל: מיד צוה נמרוד, וחבשוהו י"ב שנים בבית הסוהר, שבע שנים בכרדי, ושלוש בכותי. והיו כל אותן המלכים מביאין עצים למדורתו של אברהם. לאחר י"ב שנים הוציאו מבית הכלא ועקדו וכפתו לארץ, והיקפו עצים מד' רוחותיו בגובה שש אמות, והיציצו אש בעצים, והיו כל המלכים רואים שלא היה מגיע לא אש ולא שלהבת כלפי אברהם ע"כ. ויתכן דכוונת המדרש ל'שנים חסרות', ורבינו מנה י"ג כפי מנין 'שנים מלאות', וא"כ מדרש זה הוא המקור לדבריו. וראוי לציין שבהקשר למספר שלש עשרה מצינו במדרש פרקי דרבי אליעזר (פרק כו): כשנולד אברהם בקשו כל גדולי מלכות והקוסמים להרגו, ונחבא בבית הרן שלש עשרה שנה שלא ראה לא שמש ולא ירח, ולאחר שלש עשרה שנה יצא מבית הרן מדבר בלשון הקדש, ומאס באלילים ומשקץ את הפסילים, ובטח בשם יוצרו. וכע"ז איתא ב'לקוטי מדרשים מן הגניזה' (בראשית א): מיד לקח תרח את אברהם אבינו ואת מיניקתו, הטמינן בביתו שלש עשרה שנה. וכך כתב הפייט ר' שמעון בר יצחק בסילוק לשחרית ראש השנה יום ב' [נוסח אשכנז, גולדשמידט עמוד 116]: הנס הראשון בהולדו נתעצו החרטמים, ובקשו להרגו גדולי המלכות והקוסמים, ונחבא בארץ שלש עשרה שנה שלמים, ולא ראה שמש וירח וכוכבי מרומים, ולאחר שלש עשרה שנה יצא מחוכם בחכומים, ומאס אלילים ושקץ צלמים, ובטח ביוצרו ונפל חבלו בנעימים [והוא ניהו ה'פייט' שזכר המהרש"א בחידושו ל'ב צא ע"א ע"ש, ואמנם לפנינו מפורש בפיוט שמדובר על השנים בהם היה נחבא ולא על השנים בהם נחבש, ודלא כמ"ש המהרש"א]. וכה פייט ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי (קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה כרך ב', סדר לשבועות [יג], עמוד קז): שבע שנים נחבש במקום, ושלוש שנים במקום, ושלוש עשרה במקום, ע"כ. אך בדברי רבינו מבואר שכוונתו לזמן שנחבש ע"י נמרוד דוקא.

57 לחיי אברהם, וכפי שכתב לעיל בפרק ב' שבשנה זאת הפיץ ה' את יושבי המגדל.

58 כמש"כ לעיל בפרק ב' שמגדל בבל נהרס ולא נשרף, וכדאיתא בתנחומא, בפיוטי יניי ובמדרש לקח טוב, ראה שם ובהערה.

59 ולא פיזרם ה' בעצמו, אלא כתוצאה משינוי לשונם לא יכלו לשבת יחד, ומימלא נפוצו, וכוונת הכתוב וַיִּפֶץ י"י אֹתָם מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ (בראשית יא יח), שה' הוא זה שגרם להם להתפשט בארץ ע"י הגזירה הנזכרת. והרי זה ע"פ מה שייסד רבינו סעדיה גאון בהקדמתו הארוכה לספר התהלות (פירושו לתהלים עמוד מה, ובספר התהלות ב ד) ובספר הצידוק (איוב ז כא, יד טו) שכל הנחת פועל אם היתה הסבתו כלפי ה' בלתי אפשרית, הרי שהשכל מחייב להסב אותה כלפי בני אדם, וכתב שלפי זה פירוש יוֹשֵׁב בְּשָׂמִים יִשְׁחָק (תהלים ב ד) היינו שה' ישחיק בהם בני אדם, ולא שהוא עצמו ישחיק, ע"ש שנקט דוגמאות נוספות.

וכ"כ בתשובתיו לשאלות חיוי הבלכי (גנוזי ירושלים ח"א עמוד רעג אות כא): ישמח ויתעצב - שימח והעציב ענינו. ובפיוט אשא משלי (חרוזי גה, מהדו' לוין עמ' תקיא) כתב: 'חי העולמים קרא קִנְהָ, חלילה לאל מהיות קוה בלתי מִקְנָה, כי הקִנְהָ למועילו יִקְנָה'. [ונראה שהיתה כוונת הכופר - שעליו מוסבים תשובות אלו - לומר שה' חלילה מקוה, וזאת ע"פ מש"כ בישעיה (ה סג) וַיִּקְוּ לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים וַיַּעַשׂ בָּאֲשִׁים, ושם (פסוק ז) וַיִּקְוּ לְמִשְׁפָּט וְהִנֵּה מִשְׁפָּח. ודברים אלו אמורים מה' ביחס לבני ישראל. וביאר לו רבינו סעדיה גאון שאין להסב תוארים לה' שהרי ממעט זה מגדולתו, שכאלו יש מי שיכול להועיל לו בכך שיקיים

מתכונת הגלגל והשפעתו,⁶⁰ ואז ישבחו את ה' יתעלה ויתגדל שבחו, וכדי שלא יפסקו מזונות התושבים שהיו בפנים, על ידי התקבצותם לשכון עם הבאים מבחוץ, עד שישגו להם ויתקבץ להם יבוא כל ארץ, של מזון ופירות ורפואות, ובתוקף פירודם בנו את הערים האלו שאנו רואים אותם.⁶¹

הנה מבני יפת בן נח ג'מר בנה את עיר אלתרך,⁶² ומאנ'וג' בנה את העיר יאנ'וג', ומדי בנה את העיר המד'אן, ויון בנה את העיר אתונה מערי יון, ותובל בנה את העיר אלצין,⁶³ והוא איש זולת תובל אשר המציא את המלאכות.⁶⁴ ומשך בנה את כראסאן, ותרס בנה את פארס, ואשכנו בנה את העיר אלסקאלבה, וריפת בנה את העיר אלברג'אן, ותוג'רמה בנה את העיר פרנג'ה, ואלישה בנה את אלמציצה, ותרשיש בנה את מרסוס, וכתים בנה את קברס,⁶⁵ ודודנים בנה את אדנה.

ומבני שם בן נח עילם בנה את כוזסתאן, ואשור בנה את נינוה ואלרחבה ואלאבלה ואלמדאין, והיה אז מה שבין נינוה ואלמדאין ומא שבין אלמדאין ואלאבלה לא מיושב, ונהייתה אלמדאין ממוצעת ביניהם. וקחטאן מבני ארפכשאר בנה את אלימן וזאת כי הוא אבי פלג בן עבר,⁶⁶ ולוד בנה את העיר לודא, וארם בנה את ארמן, ועוין בנה את

תקותו. וע"כ מבאר שפירוש הפסוק הוא שה' מְקַהֵּ אותנו לעשיית המשפט והצדק, והיינו שע"י שנעשה את הצדק והמשפט כרצון ה', יגמלנו בעוה"ב את מה שקיוונו לו].

60 בתקופה הקדומה היה מקובל לחלק את העולם המיושב לשבעה חלקים שנקראו 'אקלימים', ואשר לפי אותה תפיסה כל אקלים היה מושפע מאחד משבעת כוכבי הלכת (ראה על כך באורך בספר הליווי בגלות עיון ו), וכונת רבינו שה' גרם לבני נח להתפשט בכל שבעת האקלימים, ובכך הביא אותם ליישב את כל העולם, ושם היו נשאים במקומם לא היה במקום מושבם כדי היכולת לספק צרכיהם, ועתה אחרי שנפוצו בכל הארץ יכלו לספק זה לזה כל אחד מיבול ארצו, ובכך להתקיים וליישוב את העולם כראוי, ועל כך עליהם להודות לה'.

61 רע"ק תרגם: שידענו אותן.

ודברים אלו ממש כתב יוסף בן מתתיהו (קדמוניות היהודים ספר ראשון פרק ד אות א): הבקעה הראשונה אשר אוו למושב להם, היא הבקעה הגדולה אשר בארץ שנער. אך ה' החפץ בטובת האדם, צוה אותם לבל ישבו צפופים במקום ההוא, רק יפוצו ברחבי תבל וישבו ברחבה, כי בשבתם איש אצל אחיו במקום אחד, תהי מריבה ביניהם, ואיש את אחיו ידחקון, כי לא ישא אותם המקום לשבת יחדו, ובהפרדם במרחבי התבל תפרוץ גם עבודת האדמה בכל מקומות מושבותיהם, ינוב חילם ודגנם ותירושם ירבו להחיות עמים רבים, אולם האנשים ההם היו חסרי לב ולא האזינו למצות ה', ועל כן באה עליהם רעה כפי רע מעלליהם. והי כאשר החלו לר' בבקעה ההיא ומספרם הלך הֶלֶךְ וגדול, צוה אותם ה' שנית ללכת למרחבי ארץ ולבקש להם משכנות מבטחים, אך הם לא שמעו בקולו גם בפעם הזאת. כי הם נואלו ולא האמינו כי כל טובם בא להם מיד האל הטוב המטיב לכל, ויתאמרו כי בכחם ועצם ידם עשו להם חיל, ותחת עבוד אלהים על כל הטוב אשר היטיב עמם, הכעיסוהו עוד במזמות רָשָׁע פָּסָל, ויחשבו מחשבת אָנֹן כי רק בשנאתו אותם יחפוץ להפיצם בארצות רבות, לבעבור יקל לו אז להנחת ידו עליהם ולדכאם תחת רגליו.

62 בזיהוי הערים הללו האריך הר"י קאפח בבקאותו הַרְבֵּה להודיע ולגלות את מיקומם המדויק, לך נא ותדרשם ממה שכתב בהערות לפירושי רס"ג שההדיר. ועוד כתב בזה הר"מ פתיחי בחומש דרך הקדמונים ע"ש. ולא ראיתי צורך לכפול הדברים.

63 וכך תרגם 'תובל' בבראשית י ב, ובישעיה סו יט (ראה י' רוזנטאל, 'תובל', בתוך ספר יובל לר' ישראל אלפנבין עמוד רכח).

64 הנזכר בבראשית (ד כב), ואף שבתורה נכתב רק שהיה לוטש נחשת וברזל, כבר כתב רבינו בפירושו לספר בראשית (שם) שבשביל חכמת יצור כלי מלאכה נצרכת ידיעת עצם המלאכה שעבודה מכין הוא כלים, נמצא לפי זה שתובל הוא אשר הגה לראשונה את כל המלאכות, וכ"כ רבינו לעיל בפרק א' ע"ש ובהערה.

65 וכך תרגם בישעיה (כג א).

66 במקור: הוד, ובשם זה מכנים הערבים את עבר, וכפי שכתב רבינו לעיל בפרק ב'.

אלג'ומה⁶⁷, וחול בנה את אלחולה, וג'תר בנה את העיר אלג'ראמקה, ומשך בנה את העיר אלמוש⁶⁸.

ומבני חם בן נח היה איש הנקרא כוש ונולד לו בן הנקרא סבא שבנה את העיר סבא, וחווילה בנה את העיר זווילה, וסבתבא בנה את העיר אלוג'אווה, ורעמה בנה את העיר אלקאקו ויש שנקראת ג'אג'ו, וסבתא בנה את העיר אלדסדס ויש שנקראת אלתוג'וג', ושבא בנה את מדינה אשר בהודו⁶⁹ ורדן בנה את העיר אלתאסה, ונמרוד בן כוש בנה את בבל ואלברס ובסבר ונפר. ואיש הנקרא מצרים בנה את אכ'מים ואלבהנסא ואלהרב ואלפרמא ואלבימא ותנים ופלסמין ודמיאט. ואיש הנקרא כנען בנה את ארץ ישראל⁷⁰ ומקצת מחופי הים⁷¹.

ובשנת השבעים לאברהם ציוהו ה' לצאת מארץ כותה⁷² אל ארץ ישראל⁷³, ויצא הוא ותרדא אביו ושרה אשתו ולוט בן אחיו, וכאשר הגיעו לחרן שהו בה ה' שנים כדי שיצוה את

67 כן תרגם גם בתפסיר על התורה, ובספר הצידוק (פירושו לספר איוב א, א) דחה פירוש זה, ע"ש ובהערה. 68 חכמי תימן הוסיפו בתפסיר רס"ג על התורה ובשמות 'הדורם ואוזל ודקלה' (בראשית י, כז) תרגמו ד'מאר צנעא וצעדה' (ובמדרש מאור האפילה [שם, עמוד עד]: והדורם ואוזל ודקלה ד'אמר' ו'זאל' והיא 'צנעא' ו'ביחאן'. וכולם שמות מחוזות בתימן), ואי"ז אלא הגהתם של חכמי תימן להתאים דבריו עם מקום מושבם (ראה מש"כ בזה הר"י קאפח, כתבים ח"ב שער חמישי - יהודי תימן: תולדותיהם, קהילת צנעא שבתימן עמ' 862), ורבינו לא תרגם שמות אלו בתפסיר אלא השאירם כצורתם, ומשום כך לא הזכירם כאן כלל.

69 הדגיש זאת לאפוקי מהעיר 'מדינה' הידועה אשר בחצי האי ערב. שו"ר שכדברים אלו כתב ר' עמרם קרח בנוה שלום באורך, ואלו דבריו: ואת הדורם ואת אוזל ואת דקלה - בכל הנוסחאות הישנות תרגם פסוק זה כצורתו ובקצת נוסחאות מאוחרות מתורגם וד'אמר וצנעא וצעדה, מאיזה סופר שתרגם כרצון נפשו וכבר כתב הגאון ז"ל בפירושו לאיוב שאין לתרגם השמות מהעברי אל הערבי אלא אם יש הוכחה או ראיה, ובזולת זה יותר טוב להניחו בצורתו העברית, ולכך לא תרגם באיוב ארץ עוץ "אלגוטה" כי לא הביא ראיה, ע"כ [א"ה, לגבי תרגומו של עוץ ראה לקמן]. וכך היא דרך הגאון שהניח שמות ערים ומדינות רבות בלי תרגום, ובפרט שמות מקומות המסעות, ולא תרגם כי אם מה שהיה אצלו ראיה עליו. ובספר נור אלט'לאם תרג בדרך דמיון הדורם - ד'מאר, אוזל - יזל, והיא צנעא, דקלה - ביחאן, וי"א דקלה - נגראן לפי שיש בה דקלים הרבה, ודקלה מלשון דקלים. ועוד תרגם עובל - אלאעבאל, אבימאל - אלגוף, שבא - מארב, ע"כ.

70 במקור: "בלד אלשאם", וזהו חבל ארץ שבו נמצאות ארץ ישראל וסוריה (ראה מילות המשנה לרס"ג, "אלפאט" אלמשנה לרב סעדיה גאון", מחקרי לשון וספרות א' עמוד 175: סוריא - ב'אלשאם' [-פי אלשאם]), ע"כ. הרי ש'שאם' כולל מקומות נוספים מלבד סוריה). וכאן בכל מקום במקור שכתב רבינו 'בלד' כוונתו ל'עיר' ולא ל'ארץ' [על אף ששתי משמעויות אלה נכונות במילה זאת], וכאן כוונתו ל'ארץ'.

71 כלומר הערים הבנויות על חופי הים [כאשקלון, אשדוד ועוד].

72 סדר המאורעות שנקט כאן רבינו שונה מהנאמר בתורה, ששם נכתבה קודם פרשת יציאתו מאור כשדים, ורק לאחר מכן נזכר ציוויו של ה' שילך לארץ ישראל, והרי זה כפי שביאר בפירושו לספר בראשית (יא לא) שציוה ה' את אברהם ללכת לארץ ישראל יחד עם כל משפחתו עוד בהיותו בעיר 'כותי רבא' קודם שיצאו לחרן, ומשם המשיכו במסעם לארץ ישראל, ובתורה נזכר המעשה של לכתם לחרן לפני שנזכר ציוויו ה' לך לך. ורמז לזה רבינו בתרגומו שם, וכה אמר: ולקח תרח את אברם בנו וכו' ויצאו עמהם מכבשן הכשדיים ללכת לארץ כנען וכו' לפי שאמר ה' לאברם לך מארצך ומולדתך ובית אביך וכו'. ור' יהודה אבן פלעם (בראשית יב א) ביאר עוד את דבריו, וז"ל: ויֵאמֶר ה' אֶל אַבְרָם וגו' - הזכיר המתרגם [-רס"ג] בתרגום ואמר: "כאשר אמר ה' לאברהם לך", הרי שקשרו במה שקדם מדיבורו ויֵקַח תִּרְחָ (שם יא לא), כי לא היה מותר לפי דעתו שתהיה ארץ חרן "ארצו ומולדתו", על כן הסיכו אל המסע שסופר להם מכותה והיא ארץ "אור כשדים". ואנחנו כבר מצאנו את אברהם קורא את ארץ חרן "מולדתו" בפסוק: פִּי (אם) אֶל אֶרְצִי וְאֶל מוֹלְדְּתִי תֵלֶךְ (שם כד ד), שציווה לעבד, והיא ארם נהרים עצמה. ולפי זה, נכון כי היה המסע הראשון על דעת עצמו ומה שנוגע למסע מן חרן, הרי היה על פי נבואה זו, ע"כ (נ' אלוני, שלשה קטעים חדשים מחיבורי ר"י אבן בלעם, בית מקרא א-ב תמוז תשכ"ד). הרי שלדעתו אברהם נסע מאור כשדים מדעתו, ורק

הארץ לתרח, ⁷⁴ והתיישב בה עד שמת, והיה משך שהותו בה אחרי שיצא אברהם ממנה ששים שנה, לפי שסך כל חייו ⁷⁵ היו מאתים וחמש שנים ⁷⁶.

ויצא אברהם ומי שעמו והגיעו אל ארץ ישראל והוא בן שבעים וחמש שנה, ⁷⁷ וגבר עליהם הרעב בה, והלך אל מצרים והתיישב בה שלשה חדשים, עד שנקטעה תקופת הרעב וחזרו אל ארץ ישראל, ⁷⁸ וכאשר הגיעו נפרד מעליו לוט ושכן בסדום ועמורה והתיישבו בה, ⁷⁹ ואברהם שכן בחברון.

ובשנת השבעים ושש ⁸⁰ באו לקראתם ארבעה מלכים מן המזרח, ⁸¹ והם אמרפל וארייך וכדלעמר ותדעל, ונלחמו עם אנשי סדום והשתלמו עליהם ושבו את לוט עמהם. וכאשר הגיעה השמועה לאברהם יצא כנגדם ועמו שלש מאות ושמונה עשרה, ⁸² ונתן לו ה' יתעלה

לאחר מכן נצטווה ללכת מחרן בציוי 'לך לך'. וכדבריו כן פירש ר' אברהם בן הרמב"ם: 'פי אל ארץ - רמז לארץ הנודעת (ארץ) חרן אשר שכן בה קודם לא לאור כשדים. ואל מולדתי - אין הכוונה בו למקום לידתו אלא למשפחתו אשר היחס [שהיא הלידה] ממנה.

ור' אברהם אבן עזרא פירש: 'פי אם אל ארץ - חרן, ומולדתי - אור כשדים, וכן פירשו רד"ק והחזקוני, וראה שכל טוב, וכן פירש רש"י לקמן (פסוק ז): 'מבית אבי - מחרן. מארץ מולדתי - מאור כשדים [וכפי שביאר הרמב"ן שלפי דברי רש"י יהיה פירוש פי אל ארץ ואל מולדתי תלך - אור כשדים, ע"ש]. ועפ"ז מיושבת קושית ר' יהודה אבן בלעם. ויתכן דזאת כוונת רס"ג שכתב בפירושו לתורה כאן: וכוונתו באמרו כפי (אם) אל ארץ - אל המזרח, ואל מולדתי - הנהר המיוחד. ובכך נמלט מקושיה זאת.

והשם 'כותה' ל'אור כשדים' נזכר בבבלי (ב"ב צא). אמר רב חסדא עיבא זעירא דכותא זהו אור כשדים. והזכיר זאת רבינו גם בספרו הנבחר באמונות ודעות (המאמר השמיני אות ד).

וכדברי רבינו כן מפורש בספר קדמוניות היהודים ליוסף בן מתתיהו (ספר ראשון פרק ז אות א), שכתב שבהיות אברהם בן חמש ושבעים שנה צוה אותו ה' לצאת מארץ כשדים ארצה כנען, ויעש כאשר צוהו ה' וישב בארץ כנען, ע"כ. הרי שהדיבור בא אליו עוד קודם לכתו לחרן עם אביו.

73 סדר עולם (פרק א): אברהם אבינו היה בשעה שנדבר עמו בין הבתרים בן ע' שנה, שנאמר: 'ויהי מקץ שלשים שנה ונאבדע מאות שנה וגו' (שמות יב מא). וחזר לחרן ועשה שם חמש, שנאמר: 'ונאבדע בן חמש שנים ושבועים שנה בצאתו מחרן (בראשית יב ד). וכך מפורש בקטע שנמצא בקומראן: בן מאה וארבעים שנה תרח בצאתו מאור כשדיים, ויבוא חרן ואב[רם בן ש]בעים שנה. וחמש שנים ישב אברם בחרן ואחר כך יצא [אברם אל] ארץ כנען (הובא בפירושו ר"ח מיליקובסקי לסדר עולם עמוד ז, ע"ש).

74 במקור: טאב. והתרגום בדרך השערה, משום שלא עלה בידי לעמוד על פשרה של מילה זאת. ומטעם זה גם הענין אינו מובן. ויתכן דכוונת רבינו תתבהר ע"פ דברי המשנת רבי אליעזר (פרשה שמינית עמוד קמו, ומשם במדרש הגדול יא כז) שכתב: נתן הקב"ה גדולה לתרח וקיבלו בתשובה. אמרו, כל אותן השנים היה עובד צלמים, ואלולי שקיבל הקב"ה תשובתו, לא היה אומר לאברהם ואתה תבוא אל אבתיך בשלום, לשום מחצבתו עמו. ולא עוד, אלא שהסכימה דעתו שלתרח לבחור את ארץ ישראל עד שלא נצטווה, שנאמר ויקח תרח את אברם בנו, וללכת ארצה כנען.

75 של תרח.

76 בראשית (יא לב): ויהיו ימי תרח חמש שנים ומאתים שנה.

77 בראשית (יב ד): ונאבדע בן חמש שנים ושבועים שנה בצאתו מחרן.

78 סדר עולם (פרק א): אותה השנה שיצא אברהם אבינו מחרן היא היתה שנת רעב, וירד למצרים ועשה שם שלשה חדשים, בא וישב לו באלני ממרא אשר בחברון, היא השנה שכיבש את המלכים.

79 לוט משפחתו עבדיו ובהמותיו.

80 סדר עולם (פרק א) הוב"ד לעיל בהערה.

81 בבל נזכרה בהדיא בתורה ואת שאר המקומות תרגם ערביסטן ואלסר והם מקומות הסמוכים לבבל, הרי שהיו כל המלכים מהמזרח, ואת "מלך תדעל" תרגם בשם כללי: מלך העמים.

82 וכ"כ בתרגומו: תניכיו - ידידיו [נצחאה], ופירש ר' יהודה בן בלעם שרס"ג תירגם "נצחאה" וכוונתו 'הבחורים' - ונגזר מן תנך לנער על פי דרכו (משלי כב ו), כלומר פועליו המחונכים על פי השקפתו, ע"כ. וכך פירשו אונקלוס והתרגום ירושלמי.

ויתגדל את הנצחון עליהם, והשיב כל מה שלקחו והחזירו לבעליו, ולא נגע בכלום מזה. והשיב את לוט אל מקומו ועמו כל רכושו.

ובשנת השמונים וחמש אמרה שרה לאברהם הנה תראני שאני מנועה מלילד, הריני מרשה לך לקחת את הגר ולבוא עליה שמא יותן לה בן, ושמע בקולה ולקח את הגר ובא עליה, והרתה וילדה לו בן וקראתו ישמעאל, והוא בן שמונים ושש מחייו.⁸³

ובשנת התשעים ותשע מחייו ציוהו ה' במילה, ונימול הוא וישמעאל בנו, והיה בן שלש עשרה שנה, ונימול כל איש אשר בחסותו.⁸⁴

ובשנה ההיא הפך ה' את סדום לאחר שניצל לוט ואשתו ובנותיו עמו ע"י מלאך, ואמר להם "שלא יפנה אחד מכם להביט לאחור", ולא התאפקה אשתו והביטה לאחור, ואברהם במקומה.

וכבר התבאר כי כל חיי סדום חמישים ואחת שנה,⁸⁵ ובשנת המאה ילדה שרה לאברהם את יצחק, ומל אותו בן שמונת ימים. ומאז שנולד יצחק עד שנולד יעקב ועשיו עמו - ששים שנה, והם היו תאומים.⁸⁶

והיה בשנת העשרים ושש⁸⁷ מחיי יצחק כאשר אמר ה' לאברהם קח את בנך יחידך ותקריב אותו על אחד ההרים, ולקחו ועלה עמו אל אחד ההרים להקריבו, וידע ה' את יראת השמים שלהם והראה להם איל ופדאו בו.⁸⁸

83 בראשית (טז ג): וַתִּקַּח שָׂרִי אֵשֶׁת אַבְרָם אֶת הַגֵּר הַמִּצְרִית שְׁפָחָתָהּ מִקֵּץ עֶשֶׂר שָׁנִים לְשִׁבְתָּ אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַתִּתֵּן אֹתָהּ לְאַבְרָם אִישָׁהּ לוֹ לְאִשָּׁה. וְשֵׁם (טז): וַאֲבָרָם בֶּן שְׁמֹנִים שָׁנָה וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלֶדֶת הַגֵּר אֶת יִשְׁמָעֵאל לְאַבְרָם. סדר עולם (פרק א).

84 בראשית (יז כד, כה, כז): וַאֲבָרָהָם בֶּן תִּשְׁעִים וְתִשְׁעִים שָׁנָה בָּהֶמְלֹו בֶּשֶׂר עָרְלָתוֹ. וַיִּשְׁמָעֵאל בְּנֹו בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה בָּהֶמְלֹו אֶת בֶּשֶׂר עָרְלָתוֹ. וְכָל אֲנָשִׁי בֵּיתוֹ יָלִיד בֵּית וּמִקְנֵת כֶּסֶף מֵאֵת בֶּן נֶכֶר נִמְלֹו אֹתוֹ.

85 סדר עולם (פרק א): נמצא מן הפלגה ועד שנולד יצחק חמשים ושנים שנה. שהיה ישמעאל גדול ממנו ארבע עשרה שנה. וכל ישיבתה שלסדום חמשים ואחת שנה, מהן שלוש והשקט היה לה ולבנותיה עשרים ושש שנה, ע"כ. וזאת כנ"ל שהפלגה היתה בשנת ארבעים ושמונה לאברהם, וסדום התיישבה מיד באותה שנה, נמצא שכאשר היה אברהם בן תשעים ותשע עברו חמשים ואחת שנה.

המספר חמשים ואחת הובא ברוב כתבי היד המשובחים והדווקנים של הסדר עולם, ובשלוש עדי נוסח בלבד (אשר משתייכים לאותה משפחה והושפעו זה מזה) הובא חמשים ושנים, ו'תיקון' זה נעשה בהם ע"פ הבבלי (שבת י: - יא.), ואמנם כ"ה בכ"ר (מט ו) ובתנחומא (וירא י), ראה על כך באורך בפירושו של ר"מ לסדר עולם (עמ' יא-יב).

86 נראה לי שמשפט זה שייך לקמן בסמוך, במקום שבו מתחיל רבינו בפירוט תולדות חיי יעקב, ראה מש"כ במקור הערבי כאן ובהערה.

87 סדר עולם (פרק א): אבינו יצחק היה בשעה שנעקד בן כ"ו שנה. וכ"ה בנימוקי חומש לר' ישעיה מטוני (בראשית כה כ). קביעה זאת הינה ע"פ המבואר לקמן שרבה היתה בשעת נישואיה בת ארבע עשרה, וזאת ע"פ דברי הספרי שהובא לקמן בהערה, ומכיון שנשאה יצחק בהיותו בן ארבעים שנה, על כרחך היתה העקידה בשנת כ"ו לחיי יצחק (ראה על כך באורך וברוחב בפירוש רח"מ לסדר עולם עמ' יד-יח). וכן הוא בבראשית רבה (פרשה נו אות ח) שהיה יצחק בשעת העקידה בן עשרים ושש שנה (ראה בב"ר מהדר' אלבק שכ"ה בכמה כת"י, ודלא כגירסת הדפוסים שגרסו: בן ל"ז), וכך תיקן הגר"א בהגהותיו לסדר עולם (פרק א, על הנוסח שעמד לפניו בו היתה הגירסה: שלשים ושבע) שצ"ל שם כ"ו, וכ"כ בספר יסוד עולם (מאמר ד).

88 וכן כתב בתרגומו: וַיַּעֲלֵהוּ לְעֵלָה תַּחַת בְּנֹו (בראשית כב יג) - תמורת בנו, וכפי שפירשו אונקלוס והתרגום ירושלמי. וכ"כ רבינו ב'פירוש עשרת הדברות' (דבור לא תשא, מהדר' מרכז מורשת אר"ץ עמוד יז) שיצחק נפדה באיל. וכ"ה בפירוש מסכת אבות המיוחס לר"ד הנגיד (פ"ה מ"ט).

ובשנה ההיא נולדה רבקה לבתואל בן נחור אחי אברהם אשר נשא אותה יצחק, והיתה בשעת נישואיה בת ארבע עשרה שנה⁸⁹. ובשנת השלשים ושבע לחיי יצחק מתה שרה, וזאת כי היא ילדה את יצחק כשכבר עברו לה מהחיים תשעים שנה, והיו כל חייה מאה עשרים ושבע שנה.

ובשנת הארבעים נשא את רבקה, ושהה עמה עשרים שנה ולא ילדה לו, והתפלל אל אלהיו וענהו, והרתה, וילדה לו את עשיו ויעקב.

ואחר נישואי יצחק נשא אברהם את קטורה⁹⁰, וילדה לו את זמרון ויקשן ומדן ויישבק ושוח.

ומאז שנולד יעקב ועד שנולדו לו שנים עשר בניו שמונים וארבע שנה⁹¹.

ובשנת החמש עשרה מחייו מת אברהם⁹², וכבר עברו לו מחייו מאה שבעים וחמש שנה⁹³.

ובשנה ההיא⁹⁴ קנה מעשיו את מעלתו⁹⁵.

ובשנת השבעים ושבע יצא לחרן⁹⁶ אל לבן דודו בן בתואל, וישב אצלו שבע שנים⁹⁷ עד שנשא את ארבעת נשיו, ושמותיהן לאה ושפחתה ששמה בלהה, ורחל ושפחתה ששמה זלפה, ושבע שנים עד שנולדו לו אחד עשר השבטים, ושמותם ראובן ושמעון לוי יהודה

89 סדר עולם (פרק א): אבינו יצחק היה בשעה שנעקד בן כ"ו שנה. בו בפרק נולדה רבקה. נמצאת כשנשאה יצחק בת ארבע עשרה שנה, ע"כ. והרי זה כדאמרו בספרי (וואת הברכה סימן שנו) שרבקה וקהת שנותיהם שוות. והמפרשים שעמדה לפנייהם הגירסה שיצחק נעקד כשהיה בן ל"ז, כתבו לתמוה דהנה חיי קהת היו קל"ג שנה וכמפורש בתורה, ואמרו במדרש שרבקה נולדה בשעת העקידה, וא"כ יקשה דיעלה מנין כלל שנותיה של רבקה רק כ"ב שנה, וראה בפירוש ספרי דבי רב לר' דוד פארוו שנתקשה בזה, וכתב ליישב בדוחק. ולגירסת רבינו שיצחק נעקד כשהיה בן כ"ו שנה א"ש. וכן כתבו התוס' לדייק מדברי הבבלי (יבמות סא: ד"ה וכן) שרבקה נישאה בגיל ארבע עשרה ושכן משמע בספרי ע"ש, וכ"ה בקהלת רבה (פרק ב).

90 הדגיש שנשא אשה רק לאחר שהשיא את יצחק, וכדאיתא בבראשית רבה (פרשה ס אות טז): אמר רבי יודן למדתך תורה שאם יהיה לאדם בנים גדולים יהיה משיאן מתחלה ואחר כך הוא נושא לו אשה, ממי אתה למד מאברהם, בתחלה נִיבְּאָה יִצְחָק הָאֵלֶּלָה שָׁרָה אָמוֹ, ואחר כך נִיִּסָּף אַבְרָהָם נִיִּקַּח אִשָּׁה. וכ"מ בתנחומא (בוכר, חיי שרה אות ט) ע"ש.

91 כוונתו שבשנה זאת רק החלו להיוולד בניו, וכדלקמן.

92 סדר עולם (פרק א): יעקב שימש את אברהם חמש עשרה. ע"פ המבואר בבראשית (כא ה. כה כו) שיצחק נולד לאברהם בגיל מאה, ויעקב נולד לעשיו בגיל ששים, וכלל חיי אברהם היו מאה שבעים וחמש.

93 בראשית (כה ז) וְאֵלֶּה יְמֵי שְׁנֵי חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר חַי מֵאֵת שָׁנָה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחֲמֵשׁ שָׁנִים.

94 כמובא בבראשית רבה (פרשה סג אות יא) ובבבלי (ב"ב טז:): שהיה זה בשעת אבלו של יצחק על אברהם.

95 הבכורה. וכן בפירושו לספר בראשית (כה כט) כינה את הבכורה 'המעלה הנכבדת' [-אלמרתבה אלג'לילה] שהרי הבכורה עצמה היא מציאות שאינה ניתנת לשינוי, אך את הזכויות הנלוות אליה שהיא מקנה לבעליה אפשר לשעבד ולזכות לאחרים.

96 סדר עולם (פרק ב): אבינו יעקב היה בשעה שנתברך בן ששים ושלוש שנה וכו'. יעקב עשה בארץ ישראל ארבע עשרה שנה מטמין ומשמש את עבר וכו', יצא משם ובא לו לארם נהרים, נמצא עומד על הכאר בן שבעים ושבע שנה. וכ"ה בב"ר (פרשה סח ה). וכתב ר' יהודה אבן בלעם בספר ההכרעה (בראשית כח י): וכאשר אנו מבקשים לדעת את גיל יעקב בנסיעה הזאת, אנו מוצאים שהוא שבעים ושבע שנים. ופירוטו: כאשר נפחיתן ממאה ושלושים שנה שכבר עברו בכניסתו למצרים, כאומרו יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרֵי שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה (שם מז ט), נשארו מהן ארבע עשרה שנה בבית לבן ושלושים ותשע שנים עד שנפגש עם יוסף, ובכך תשארה שבעים ושבע שנים, והן מספר ימי חייו בעת כניסתו לחרן, כמו שהזכרנו.

97 בראשית (כט יח): וַיֵּאָהֶב יַעֲקֹב אֶת רָחֵל וַיֹּאמֶר אֶעֱבְדָךְ שְׁבַע שָׁנִים.

יששכר וזבולון ודינה מלאה, דן ונפתלי מבלחה, גד ואשר מזלפה, יוסף ובנימין מרחל, ושש שנים רעה את צאנו⁹⁸ עד שהרויח מה שהעניק לו ה' יתגדל ויתעלה⁹⁹.

אחר כך אמר לו ה' בחזון שישוב, ושב והגיע אל חברון מקומו של יצחק אביו אחרי שנתיים, והתיישב במקום הנקרא סוכות שמונה עשרה חודשים, ובמקום הנקרא בית אל ששה חודשים, ושם הקריב ועבד את ה',¹⁰⁰ והיה יצחק בזמן ששב יעקב בן מאה חמישים ותשע שנה.

ומאז שנולדו השבטים עד שהגיע יעקב למצרים ארבעים ושש שנה,¹⁰¹ ובא ופגש את אביו בשנת החמש עשרה ממנה,¹⁰² אשר היא שנת תשעים ותשע לחיי יעקב.

ובשנה ההיא קרא לו ה' ישראל, ונולד לו בנו השנים עשר וקרא לו בנימין,¹⁰³ ונעשו השבטים שנים עשר.

ובשנה ההיא מתה רבקה¹⁰⁴ והיא בת מאה שלושים ושלוש שנה,¹⁰⁵ ומתה רחל והיא בת שלושים ושש שנה¹⁰⁶.

ובשנת העשרים וארבע מאלו הארבעים ושש שנה והיא השנה השבע עשרה מחיי יוסף, ראה יוסף חלום שהיו אחד עשר כוכבים והשמש והירח משתחווים לו, ולקחוהו אחיו ומכרוהו לאנשים והם¹⁰⁷ הוליכוהו למצרים, ומכרוהו גם¹⁰⁸ לפוטיפר שרו¹⁰⁹ של פרעה, וישב בביתו שנים עשר חודשים¹¹⁰.

98 סדר עולם (פרק ב): עשרים שנה עשה בבית לבן, שבע עד שלא נשא את האמהות, ושבע משנשא את האמהות, ושש לאחר שנולדו לו אחד עשר שבטים ודינה. נמצאו כל השבטים נולדו לשבע שנים.

99 שמברכת ה' ליעקב התברך צאן לבן, וממנו השתכר.

100 סדר עולם (פרק ב): יצא מארם נהרים ובא לו לסכות ועשה שם שמונה עשר חודש, וַיַּעֲקֹב נָסַע [סְפִתָּהּ] וגו' (בראשית לג ז). ובבית אל עשה ששה חדשים והקריב זבחים. וכ"ה במגילה (טז:), וראה ב"ר (פרשה עח טז).

101 שבע שנים להולדת השבטים, שבע עשרה שנה עד מכירת יוסף [שנולד האחרון], שלוש עשרה שנים עד שעמד לפני פרעה, שבע שנות שבע ושנתיים רעב.

102 שבע שנים להולדת השבטים, שש נוספות שעבד בבית לבן, ושנתיים ששה בדרך. וכמפורש בסדר עולם (פרק ב) שמיד לאחר מכן פגש את יצחק אביו ושימשו.

103 סדר עולם (פרק ב): יצא משם [-מבית אל] ונולד לו בנימין.

104 בראשית רבה (פרשה פא ה), פסיקתא דרב כהנא (זכור).

105 כן מפורש במדרש תדשא (בראשית פרק ח, מקדמוניות היהודים עמוד קנא): שני חיי רבקה קל"ג. וכן מבואר בספרי (וזאת הברכה סימן שנז) בבראשית רבה (פרשה ק אות י) ובחופת אליהו (פ"ו, כח) שכתבו שמנין שנתיים של רבקה וקחת שווה, והא דקחת חי קל"ג שנה כן מפורש בשמות (ו יח): וְשָׁנֵי חַיֵּי קָהָת שְׁלֹשׁ וּשְׁלֹשִׁים וּמֵאָה שָׁנָה.

106 סדר עולם (פרק ב): יצא משם [-מבית אל] ונולד לו בנימין. ומתה רחל בדרך אפרתה. בו בפרק מתה רבקה ודבורה. נמצאת רחל מיתה בת שלושים ושש שנה, ע"כ. וזהו החישוב: שנת לידתה היא בשעה שצוה יצחק את יעקב לקחת אשה מבנות לבן, ארבע עשרה שנה עשה בבית שם ועבר, עשרים שנה עבד בבית לבן, ושנתיים שהה בדרך (פירוש רח"מ לסדר עולם עמ' לו). וכן מפורש במדרש תדשא (פרק ח, ילקוט מדרשים' ח"ב מהדורת ר"ע דשא, בשינויי נוסחאות): שני חיי רחל ל"ו.

107 הרי שהמדינים הסוחרים הם הישמעאלים שנזכרו בסמוך ולא נמכר יוסף כמה פעמים, וכפי שכתב בתרגומו כאן: וַיַּעֲבְרוּ אַנְשֵׁי מְדִינַת סוֹחָרִים וַיִּמְשְׁכוּ וַיַּעֲלוּ אֶת יוֹסֵף מִן הַבּוֹר - וכאשר עברו עליהם אותם האנשים המדינים הסוחרים משכו את יוסף והעלוהו מן הבור (בראשית לו כח). היינו שהמדינים הללו הם הישמעאלים שהמוזכרים לקמן. וכדאיתא בבראשית רבה (פרשה פד אות יח) ויעברו אנשים מדיינים סוחרים - עברו אותן הדיינים, ע"כ. ופירש המתנות כהונה דהיינו שבטלו הקטטות והשנאה וחזרו האחים לאהבתו, הרי שפירש שהמדינים אינם אנשים אחרים בנוסף על הישמעאלים. וכן מבואר בדברי ר' שמואל בן חפני

אחר כך הראתה לו אשת השר שהוא מוצא חן בעיניה, וסירב לה, והעלילה עליו כזבים, עד שנחבש ושהה בבית הסוהר עשר שנים¹¹¹. עד שראו המשקה והאופה את אותם החלומות וחרדו¹¹², ושטחו את החלומות לפני יוסף ופתר להם את שניהם, לאופה ברע ולמשקה בטוב, והבטיח המשקה שיזכירו לפרעה, ושכחו שנתים, עד אשר ראה פרעה את מחזה הבקר והשבלים, והזכירו המשקה והוציאו, והיה אז בן שלושים שנה.

ובשנה ההיא מת יצחק, וחיו מאה ושמנים שנה, ובה נתמנה יוסף למשנה למלך על מצרים¹¹³.

ומאותו הזמן ועד שהגיע יעקב למצרים תשע שנים, מהן שבע שנות שבע ושנתיים משנות הרעב, והן שארית הארבעים ויש שנה, והיה יעקב בשנה אשר הלך בה למצרים בן מאה ושלושים שנה¹¹⁴, והיו אנשי ביתו שבעים נפש¹¹⁵.

בפירושו לתורה (הוב"ד בפירוש התורה לרבינו אברהם בן הרמב"ם כאן) שכתב שהאחים הם אלו שהעלו את יוסף ומכרוהו לישמעאלים, ועל כורחך דס"ל שהמדינים הם הישמעאלים, ולאפוקי ממ"ד שהמדינים הם אלו שמכרוהו לישמעאלים לאחר שקנוהו מהאחים. וכ"כ הראב"ע שהמדינים יקראו ישמעאלים. וכן פירש רד"ק וכתב: הם הישמעאלים שזכר, כי המדינים והמדינים בני קטורה ע"ש. וכ"פ רבינו בחיי. וכתב רבינו אברהם בן הרמב"ם בביאור העניין בשם זקינו ר' מימון: **וַיַּעֲבְרוּ אֲנָשִׁים וג'** - אמר אבי אבא ז"ל שנקראו בני מדין ישמעאלים לפי שהם מעורבים בהם, וכן כל מי שדמותו כדמותם או מצבו כמצבם נקראו גם כן ישמעאלים. והעדות - מאמרו בבני מדין אשר הרג גדעון ולקח שללם **כִּי נָזְמִי זָהָב לָהֶם כִּי יִשְׁמַעְאֲלִים הֵם** (שופטים ח כד). ומדינים מיוחסים למדין, ומדינים למדין, והכל בני קטורה. והתירוץ לחילוף שנמצא במקרא בשמות אלה הוא שהיתה השיירה מכונסת מן מדינים ומדינים, ואפשר שהיו בהם גם כן מבני ישמעאל, והיו כולם משתתפים בקנייתו ומכירתו. והמטפלים לקנות (את יוסף) מהם (-מן האחים) הם המדינים, (שנאמר בהם) **וַיַּעֲבְרוּ אֲנָשִׁים מְדִינִים סְתָרִים וג'**, והם הנקראים עם שאר השיירה ישמעאלים מפני דמותם ומצבם כמו שקדם, ולפיכך אמר (הכתוב) **וַיִּמְכְּרוּ אֶת יוֹסֵף לְיִשְׁמַעְאֲלִים**. והמטפלים במכירה גם כן הם המדינים, ולפיכך אמר (הכתוב) **וַהֲמַדְנִים מְכָרוּ וג'**. זה הוא הפירוש אשר ראוי לפרש בפשטיה דקרא ומה שחוץ לזה אגדה ודרש.

108 היינו שהם אלו שמכרוהו לפוטיפר, וכדלעיל שנמכר רק פעם אחת קודם שהגיע למצרים.
109 בתרגומו על התורה פירש: **סְתָרִים פְּרָעָה שֶׁר הַטְּבָחִים** - משרת פרעה ראש ההורגים [כ'אדם פרעון רייס אלסיאפין]. ומדבריו כאן מבואר שמפרש סרים: שר [-קאיד]. וחילוף זה יש לעמוד על משמעותו, וזה בהתאם לדרכו של רס"ג לייחד בתרגומו מילה נפרדת לכל מילה שונה שבמקרא, והוא מבחין בזה אף המילים הנרדפות, ועקבי בזה בכל כתביו. והנה דרכו של רס"ג לתרגם משרת - כ'אדם, ושר - קאיד. במקום שנזכרים עבדים בעלמא, מתרגם רס"ג במובן משרתים, אך במקום שנזכרים בסמיכות למלך כגון: **עֲבָדֵי פְרָעָה** (בראשית נ ז), **לְכָל שָׂרֵי נְעֻבָּדֵי (אסתר א ג)**, מתרגם בשורש 'קאיד', כלומר שרים. והדבר ברור שישנו חילוק בין משרת המלך לשר המלך, על אף שכלפי המלך עצמו שניהם משרתיו, והדבר נוגע למעמדו של אותו אדם ולמעלתו אצל המלך, שאין דין המשרת כדין השר. ואכן דרכו של רס"ג בפירושו לפרש במקומו כדרך הפשט ואשר זהו הפירוש העיקרי לדעתו, אולם כאשר מפרש את הפסוק במקום בו הוא נזכר בדרך אגב כבמקרה דידן, לא אחת נוטה לפרשו ע"פ הדרש וכיוצ"ב, וכך נהג אף כאן.

110 סדר עולם (פרק ב): **וירד למצרים ועשה בבית פוטיפרע שנים עשר חדש, וַיְהִי בִּרְפֹת ה' וגו'** (בראשית לט ה) **בְּבֵית - מפני החמה, וּבְשָׂדָה - מפני הצינה**.

111 סדר עולם (פרק ב): **שתיים עשרה שנה עשה בבית האסורים, עָנָו בְּכָל רִגְלוֹ וגו' עַד עֵת בָּא דְּכָרוֹ וגו'** (תהלים קה יח-ט). ורבינו כאן מנה עשר שנים משום שלא כלל בזה את השנתיים שהתעכב מחמת שר המשקים.

112 נבהלו ופחדו, וכפי שתרגם **וַיֵּרָא אֹתָם וְהָנָם זַעֲפִים** - מודאגים. וכ"פ ראב"ע ורד"ק, ע"ש.

113 סדר עולם (פרק ב): **בשנת שלושים יצא מבית האסורים, וַיִּוָּסֶף בֶּן שְׁלוֹשִׁים שָׁנָה וגו'** (בראשית מא מו). בו בפרק מת יצחק.

114 בראשית מז ט.

115 בראשית מז כז.

ומאז שהלך למצרים ועד שנולד משה עליו השלום מאה ושלושים,¹¹⁶ כאותה השנה אשר הגיע בה למצרים.¹¹⁷

וכאשר עברו אחר זאת שבע עשרה שנה מת יעקב, וימי חייו מאה ארבעים ושבע שנה. ופחדו אחי יוסף ממנו ואמרו לו כי אביך ציוה שתסלח לעון אחיך, שהרי הם עבדי ה' אלהי אביך, ובכה יוסף ואמר להם "אינכם זקוקים לזה", והשיב להם בטובה על מה שעשו לו.¹¹⁸

ובשנת השמונים מן השנים האלו מת יוסף, והוא בן מאה ועשר שנים. ובשנת התשעים וארבע מת לוי, והוא בן מאה שלשים ושבע שנה.¹¹⁹ ומהזמן ההוא החל פרעה הארור בשעבוד בני ישראל.¹²⁰

ובשנת המאה עשרים וארבע נולדה מרים לעמרם בן קהת בן לוי, ובשנת מאה עשרים ושבע נולד לו אהרן, ובשנת המאה שלשים נולד לו משה עליהם השלום.¹²¹

אם כן מאז¹²² שנולד אברהם עד שנולד משה היו ארבע מאות ועשרים שנה.

ובתוך השנים האלה לאחר שהגיע יוסף למצרים נולד איוב הנביא,¹²³ והוא איש מבני עוץ בן נחור בן אחי אברהם,¹²⁴ והיו סך חייו מאתיים ועשר שנים, מהם שבעים שנה לפני הצער

116 במדבר רבה (יג כ): צא וחשב מיום שירדו אבותינו למצרים עד יום שנולד משה הן מאה ושלושים שנה, לפי ש'רד"ו' שנים עשו ישראל במצרים, מנין, שנאמר (בראשית מב ג): 'רד"ו שָׁמָּה, צא מהן שמנים שנה שהיו למשה בעת שיצאו ישראל ממצרים, נשתירו מאה ושלושים.

117 כפי מנין שנותרו של יעקב שהיו לו בשעה שהגיע למצרים, שהיה אז בן מאה ושלושים.

118 פסיקתא דרב כהנא (פיסקה טז אות ה) מי יתנך קאח לי - כיוסף לאחיו, את מוצא אחר כל הרעות שעשו לו מה כתיב ביה, ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם וינחם אותם וידבר על לבם (בראשית נ כא). וראה עוד בחומש תורה שלמה (ויחי אות עא) מקורות נוספים.

119 וישני חיי לוי שבע ושלושים ומאת שנה (שמות ו טז).

120 סדר עולם (פרק ג): וימת יוסף בן מאה ועשר שנים (שמות א ו) - אין לך בשבטים שקצר ימים פחות מיוסף, ואין לך בשבטים שהאריך ימים יתיר מלוי. וכל זמן שהיה לוי קים לא נשתעבדו ישראל במצרים, שנאמר: וימת יוסף וכל אחיו וגו' ובני ישראל פרו וישרצו וגו' ויקם מלך חדש וגו' (שמות א ו-ח).

121 ככתוב (שמות ז ז): ומשה בן שמונים שנה ואהרן בן שלש ושמונים שנה בדיברם אל פרעה. והא דמרים גדולה היתה מאהרן בשנתיים כן מפורש בשמות רבה (א יג), וראה שם במתנות כהונה שבאר את החשבון.

122 אפשר: וכך עולה שמאז.

123 וכ"כ רבינו בספר הצידוק (פירושו לספר איוב א, א): הנה הדור שהיה בו איוב אף על פי שלא בארו הכתוב, הרי המסורת בארה אותו ואמרה שהוא היה בדור שהיו בו אבותינו גרים במצרים. וכוונתו לדברי חז"ל בסוטה (יא): שלשה היו באותה עצה, בלעם ואיוב ויתרו.

והנה דעת רבינו שאיוב נביא היה מנביאי אומות העולם, וכ"כ בפירושו לספר יצירה (פרק שני הלכה א עמוד עב-עג) עהפ"ס ויען י"י את איוב מן הסערה, שה' ניבא את איוב בכך שהראה לו את מסר הנבואה בצורת אותיות שנעשו באויר מכח הרוח, ע"ש. וכ"כ בפירושו לספר בראשית (יח, א. כב, כא-כד) ע"ש, וכ"כ בסתם בהקדמתו לספר איוב (עמוד טז ועמוד יט). ומקורו ממדרש סדר עולם (פרק כא). וכן היא דעת רב שמואל בן חפני גאון וכפי שכתב באגרת תנחומים ששלח לאבל (במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים, פרק ו', עמוד 72) שאיוב היה נביא.

והנה מה שכתבתי לייחס אגרת זו לרשב"ח, כן הוא מוכח מתוכן הרעיונות המוזכרים בה שתואמים הם דעותיו וסגנונו של רשב"ח, דהנה כתב בעל אגרת זו שאין לאדם להתאבל על המת מעבר למה שנצטווה, שהרי אף מנהגי האבילות שאנו עושים אילמלי שניצטוונו עליהם לא היה ראוי לנהוג בהם כלל, אחר שהאבילות והצער על דבר שהיה ועבר - מתנגדת לשכל. ואל יאמר אדם שיעשה עכ"פ קצת ממנהגי האבילות, שדבר שמגונה כולו אף מקצתו מתועב, וז"ל שם: ולמה יגע האדם לעשות אלה - [את כל מנהגי האבילות שמנה שם לעיל מיניה], או קצותם בנפשו, או ... לפעלו ברוחו, כי אם בציווי הכורא להועיל

אשר נבחן בו, ומאה וארבעים שנה לאחריו, וזאת כאשר שיבחו ה' על טוב סבלנותו השיב לו את הטובה ונתן לו, ונסתיימו אחרית שנותיו עד שקרבה נבואת משה עליו השלום¹²⁵.

המצווה, ואם אין ציווי יכוערו כל אלה, כי ציווי הבורא יעקיב - [גורם לאחר מכן] שכן, ובאפס ציווי יהי העושה זאת נעכר. וראיה לדבר כי העושה כל אלה או מקצתם בנפשו יהיה שנאוי וכעור, כי כל משכיל יוכיחו וירבה תוכחותיו, וילאה להשיבו מאורחותיו. ואם יאמר אומר כי אני לא אעשה כל אלה אבל אעשה מקצתם ולא יכוערו, נאמר לו כל דבר שמכוער כולו גם מקצתו מכוער, כי המקצת יבוא בכלל הכל. ואיך יתיפה מקצת דבר שכולו מכוער? אם כן יכוער מקצת דבר שכולו יפה, וזה הפך משפט השכל. עכ"ל. ובהמשך דבריו שם כתב שכיון שהמשכילים מצווים את האדם להסיר דאגתו ואנחתו, על כן יבאר עשרה ענינים שבהם יסיר הדואג דאגתו ואנחתו, ע"ש באורך דבריו.

ומינה מוכח ייחוס אגרת זו לרשב"ח דהנה אף שמסגנונה בכך שמקיף הוא עניין מכל צדדיו ומחלקו לחלקים ידועים אין די להוכיח שנכתבה על ידו, שהרי בזה קדם לו רס"ג, ורשב"ח העתיק ממנו סגנון זה ושיכללו, הנה בדברים אלו מבואר שהתועלת היחידה באבילות היא קיום רצון ה', וזוהי מצוה שמעית, שע"פ השכל אין מקום להתאבל. והנה רבינו סעדיה גאון כתב בהקדמתו לספר המדות (עמוד יא) דליגון ישנם ב' תועלות, א' אם נתיישר בשביל לכפר על עונותיו, הרי שיגונו ירתיע אותו שלא ישוב לחטוא, ב' אם נתיישר בשביל שיקבל על כך גמול בעוה"ב, הרי שמטרת היגון להוסיף לו עוד צרה, ובכך יוטב לו בכפליים שיוסיף לו ה' גמול גם על צער זה, עכ"ד.

ונתברר מכך שדעת בעל האגרת הנ"ל שונה מדעת רס"ג בענין זה, וע"כ אין לייחסה רס"ג אלא לרשב"ח שהשתמש בכל ספריו בסגנון מיוחד זה שבו בנה וסידר אף אגרת זו.

124 כתב רבינו בספר הצידיק (שם): הנכון באמרו אָרְץ עוץ שתהא ארץ זו היא ארץ עוץ בן אחי אברהם מכמה פנים, הראשון מהם שרבים מן הקדמונים סוברים כן. ועוד שהיותר קרוב במקבילות הוא זה [כלומר כך יותר קרוב לפרש בחבריו של איוב, וכפי שמבאר והולך], כי גם אליהוא נאמר בו הבוזי וכבר מצאנו לנחור אחי אברהם בן שהיה נקרא בוז, כמו שיש לו בן נקרא עוץ, לפי שכך נאמר אֶת עוץ בְּכֹרֹ וְאֶת בּוֹז אָחִיו וכו'. ועוד לפי שבלדד השוחי מתיחס אל בני אברהם, לפי שנאמר וְאֶת יִשְׁבָּק וְאֶת שׁוּחַ, ע"ש.

125 סדר עולם (פרק ג): כשירדו ישראל למצרים נולד איוב, וכשעלו מת, ע"ש. וכתב רבינו בתחילת פרק רביעי שמה החל להתנבאות בשנה האחרונה לשיעבוד ישראל במצרים.